

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 37; 337; 373.5; 82; 82.0; 82.01/.09

АБДИБАЛИЕВ ЭМИЛБЕК АБДЫБАИТОВИЧ

**АДАБИЙ ЖОМОКТОРДУ ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР
МЕНЕН ҮЙРӨТҮҮНҮН МЕТОДИКАСЫ (ОКУТУУ ӨЗБЕК ТИЛИНДЕ
ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДИН МИСАЛЫНДА)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин алдындагы мамлекеттик тил жана маданият институтунун кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын профессору.

Расмий оппоненттер: **Батаканова Светлана Топчueвна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин Мамлекеттик тил жана тарбия иштери боюнча проректору.

Каранова Толгонай Нурбаевна
педагогика илимдеринин кандидаты,
Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя гуманитардык педагогикалык институтунун гуманитардык факультетинин кыргыз тили жана тарых кафедрасынын доценти.

Жетектөөчү мекеме: Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасы (715600, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү, 51).

Диссертациялык ишти коргоо 2024-жылдын 22-февралында саат 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы Д 13.23.673 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yyg>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51А) жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/do.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 22-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент — Омурбаева Д.К.

ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргызстан – дүйнөлүк цивилизацияга өз алдынча саясий-экономикалык, маданий-руханий өзгөчөлүгү менен интеграцияланып кошулган эгемендүү мамлекет. Ошол мамлекеттин улуттук баалуулуктары, алардын ичинде маданий мурастары, эне тили, туусу, герби, гимни аны башка мамлекеттерден жана элдерден айырмалап турат. Кыргыз Республикасында калктын саны жылдан жылга өсүп, демографиялык процесс, муундардын алмашуусу тездеп жатат, ошол эле кезде сырттан массалык маданияттын таасири активдүү кирүү менен улуттук каада-салттар, үрп-адаттар, нарк-насилдер, эне тилинин асыл-нарктары эл турмушунан четке сүрүлүүдө. Көп улуттуу өлкөдө этностордун биримдигин чындоо, ар бир этностун өз алдынчалыгын сактоо менен өлкөнүн негизин түзгөн кыргыз улутунун тилин, маданиятын, салттарын сыйлоо жана өнүктүрүү - мамлекеттеги ар бир атуулдун милдети.

Кыргыз Республикасынын Президенти С. Н. Жапаров 2021-жылдын 29-январында №1 «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жана 2022-жылдын 20-майында №157 «Улуттук нарк жөнүндө» жарлыктарды чыгарды жана 2022-2027-жылдарда Улуттук наркты сактоо жана өнүктүрүү жөнүндө улуттук программа кабыл алынды. Мына ушул азыркы учур үчүн өтө зарыл мамлекеттик документтерде билим берүү тармагында улуттук баалуулуктарды келечек муунга жеткирүүнүн, анын ичинде Кыргыз Республикасында жашаган кыргыз эмес улуттарга үйрөтүүнүн актуалдуулугу белгиленген.

«Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясында» мындай милдеттер коюлат: «...бүгүн эгемендүү Кыргызстан экономиканы көтөрүү озуйпасы менен катар эле, биринчи иретте, коомдун руханий-адептик, ыймандык негиздерин чындоонун зарылдыгына келип такалып отурат. Биздин маалыматтуулугубуз, билимдүүлүгүбүз, кесипкөйлүгүбүз, материалдык-экономикалык өнүгүүбүз тунук адеп-ахлак, цивилизациялуу жүрүм-турум, ички рухий маданият менен коштолууга тийиш. Коом, Ата Мекен деген ар бир атуулдун абийири жана жоопкерчилиги аркылуу гана жакшылары анык болуп калды. Таза ыйман, айкөл рух болсо коомубузда таза башкаруу, таза жаратмандык эмгек, тынчтык, ынтымак жана стабилдүүлүк болмок. Демек, бүгүн биринчи иретте, жарандардын, келечек муундарыбыздын рухий-адептик тарбиясын колго алуу, анын концепциясын, стратегиясын иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруу өлкөбүздүн масштабындагы кечиктирилгис милдет жана коомубуздун зарыл социалдык муктаждыгы» Ушул милдетти ишке ашыруунун бир тармагы – окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептер.

Кыргыз Республикасында окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептер (класстар) Ош, Жалал-Абад, Баткен областтарында, Ош жана Токмок шаарларында орун алган. Алар окутуу толук өзбек тилинде жүргүзүлүүчү мектептер, аралаш (орус-өзбек, кыргыз-өзбек, тажик-өзбек) мектептер катары иш жүргүзүп келет¹. Бул мектептер үчүн кыргыз адабияты окуу предмети практикага 2000-жылдарда гана киргизилип, биринчи окуу программасы Ж.Шериев жана С.Момуналиев тарабынан түзүлүп, 2000-жылы жарыяланган. 2006-жылы КРдин Билим берүү жана илим министрлиги окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятынын стандартын нормативдик документ катары бекиткен. Коомдук-саясий өзгөрүүлөргө жана адабиятты окутууга коюлган жаңы талаптарга ылайык А. Муратов менен К. Акматов дагы жаңы программа түзүп, ал 2008-жылы практикага сунушталган жана окуу жүктөмдөрүнүн азайгандыгына байланыштуу 2014-жылы программага өзгөртүүлөр киргизилген.

Өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу боюнча М.Шарипова «Өзбек мектептеринде кыргыз алиппесин окутуунун методикасы» (2013), К. Кимсанов «Кыргыз адабияты сабагында Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын үйрөтүүнүн методикасы (окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)» (2015), Б. Байтикова «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери» (2017) деген темаларда кандидаттык диссертацияларын коргошту. Аларда алиппени үйрөтүү, Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутуу жана өзбек окуучуларына кыргыз адабиятын үйрөтүүнүн жалпы маселелери көтөрүлгөн. Биздин изилдөө болсо бир гана жанрдын – адабий жомокторду окутуунун проблемасын көрсөтүүгө багытталат жана негизги көңүл сабактарды инновациялоонун технологияларына бурулат.

Жомокторду балдарды тарбиялоодо пайдалануунун зарылдыгы тууралуу теориялык жана практикалык ойлор Я. А. Коменский [1989], К. Д. Ушинский [1986; 1988], Л. Н. Толстой [1989], А. С. Макаренко [1935], В. А. Сухомлинский [1985], Ш. А. Амонашвили [1987], Г. Н. Волков [1979; 2000] ж.б. классик педагогдордун эмгектеринде жана тажрыйбаларында чагылдырылган. Ал идеялар кыргыз этнопедагогдору А. А. Алимбеков [1997; 2001], А. Э. Измайлов [1991], Б. С. Исаков [1994; 2005], С. Иптаров [1991], А. Т. Калдыбаева [1994; 2005], С. К. Рысбаев [2006; 2014], адабиятчылар А. А. Акматалиев [1998; 2010], С. Б. Байхожоев [2004], С. З. Закиров [1960], С. Т. Кайыпов [2003; 2005], Г. Ж. Орозова [1998; 2000] ж.б. тарабынан улантылган.

Адабий жомокторду окутуу теориясы жана практикасы боюнча орус, өзбек, кыргыз адабиятын окутуу боюнча методист окумуштуулардын эмгектери,

¹[Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы [Текст] // Кутбилим. – 2010. – 20-авг.].

мугалимдердин тажрыйбалары, жомокторду окутуу боюнча диссертациялык изилдөөлөр [Л. Ш. Замалетдинов, Л. А. Камалова, Н. Мараимова, А. Б. Батыркулова, Ж. Р. Шербаева ж.б.] жазылды. «Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында» окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун негизги милдеттери катары кыргыз адабиятын окутуу менен мектеп чөйрөсүндө мамлекеттик тилдин кеңири колдонулушун камсыз кылууга жетишүү; окуучуларды кыргыз фольклору, эл акындарынын чыгармалары ² жана профессионалдык жазма адабияттын мыкты үлгүлөрү менен тааныштыруу; жаштарды жашап жаткан мамлекетинин негизги улуттук маданиятын, тарыхын сыйлоого үйрөтүү, өлкөнүн улуттар аралык тили катары мамлекеттик тилди сезе билүүгө жетишүү; адабиятты окуу аркылуу эл таануу; адабиятты окуу аркылуу тил таануу; мамлекеттик тилдин кадыр-баркын көтөрүү; кыргыз адабиятынын чыгармаларын кыргыз тилинде окуу, түшүнүү, түшүнгөнүн айтып берүү деңгээлине жетишүү; мамлекеттик тилде өз оюн жаза билүүгө үйрөнүү; улут адабияты аркылуу улутту урматтоого көтөрүлүп чыгуу милдеттери коюлган. Мына ушул стандарт талап кылган милдеттерди ишке ашырууда методикалык адабияттар, анын ичинде жомокторду окутуу боюнча усулдук колдонмолор жетишсиз.

Биздин изилдөө темабызга киришүү алдынан бир катар *карама-каршылыктар* бар экендигин аныктадык. Алар: биринчиден, өзбек мектептеринин кыргыз адабияты предмети чейрек кылымдан бери окутулуп келе жатса да, мамлекеттик тилде жазылган адабий чыгармаларды окутуу боюнча методикалык изилдөөлөрдүн өтө аздыгы; экинчиден, адабий жомоктор кыргыз адабиятында кеңири берилсе да, аларды окутууну инновациялоо технологиялары боюнча мугалимдердин тажрыйбаларынын үйрөнүлүп, илимий жактан жалпыланбагандыгы; үчүнчүдөн, өзбек тилдүү мектептерде адабий жомокторду окутуу процесси орус адабияты, өзбек адабияты, дүйнөлүк адабият предметтери менен интеграцияланыш процесси изилденбегендиги ж.б.

Жогорудагыдай карама-каршылыктар жана аларды жоюунун зарылдыгы, өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутууга коюлган азыркы талаптар биздин теманын проблемасын аныктап, темабызды **«Адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасы (окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)»** деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жөнүндөгү жарлыкка, «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук

² [Окутуу орус (өзбек, тажик) тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер (класстар) үчүн кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарты / Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. – Б.: 2006. – 213-б.].

жактан тарбиялоо концепциясы» аттуу нормативдик документтин идеяларын ишке ашырууга багытталат жана И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты – окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, ааламдашуу доорундагы жомокторду окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо.

2. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү; «адабий жомок», «инновациялык технологиялар менен үйрөтүү» түшүнүктөрүнө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү.

3. Адабий жомокторду өзбек тилинде окуган окуучуларга үйрөтүүнүн инновациялык технологияларын сунуш кылуу.

4. Адабий жомокторду өзбек мектептеринде инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча сунуш кылынган технологияларды педагогикалык экспериментте текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат: адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун өзбек мектептерине ылайык ыкмалары, жолдору, каражаттары адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; адабий жомокторду окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде үйрөтүүнүн тарыхына обзор берилип, азыркы абалы, өзгөчөлүктөрү, проблеманын изилдениш тарыхы, ааламдашуу доорундагы жомокторду окутуунун максат-милдеттери атайын максатта талдоого алынды; адабий жомоктордун окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши көрсөтүлдү; адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; адабий жомоктордун берилиши боюнча өзбек жана кыргыз адабияты предметтери салыштырылды; инновациялык технологиялар менен адабий жомокторду окутуунун методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты сабагында адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча биздин иш кыргыз адабиятын окутуунун

предметтик стандарты менен окуу программасынын талаптарына ылайык мектеп мугалимдери үчүн практикалык маселелерин чечүүгө арналып, конкреттүү сунуштарды берип, теманын негизиндеги сабактардын үлгүлөрүн көрсөтүп, мугалимдерге колдонууга сунуш кылгандыгы. Сунуштар кыргыз адабияты окуу китебинин дидактикалык мазмунун өркүндөтүүгө өз салымын кошо алгандыгы менен бааланат. Жыйынтыктар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт жана методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

Коргоого коюлуучу диссертациянын негизги жоболору:

- өзбек мектептеринин окуучуларына адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүдө адабият мугалимине зарыл болуучу педагогикалык-дидактикалык, психологиялык, эстетикалык, тилдик методологиялык негиздер ар дайым өркүндөтүп турууну талап кылат;

- кыргыз жазуучуларынын адабий жомокторун окутуу аркылуу өзбек окуучуларын окутуунун жана тарбиялоонун технологиялары бул процесстин максат-милдеттерине, мазмунуна, принциптерине, методикасына байланыштуу ишке ашырылат;

- кыргыз элдик педагогикасынын жомоктордо чагылдырылган баалуулуктарын өздөштүрүү окуучулардын коммуникативдик, этномаданий, адабий-теориялык компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн, улуттук баалуулуктарды өздөштүрүүнүн бир булагы болууга тийиш жана бул процесс сабакта гана эмес, класстан жана мектептен тышкары иштерде максаттуу колдонуу окуучулардын кыргыз тилине, кыргыз тарыхы менен этномаданиятына болгон кызыгууларын арттырууга өбөлгө түзөт;

- элдик жомоктор аркылуу өзбек окуучуларын патриоттуулукка тарбиялоо, мамлекеттик тилди жана кыргыз элинин салттарын, тилин үйрөтүү боюнча изилдөөбүздүн теориялык негиздерин педагогикалык эксперименттен өткөрүү биздин сунуштардын практикада пайдаланууга туура келишин тастыктайт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты сабагында адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун натыйжалуу ыкмалары, адабий жомокторду өзбек мектептеринде окутуунун тарыхы, өзгөчөлүктөрү, бул багытта изилдөөнүн эволюциясы, адабий жомокторду окутуунун жаңычыл ыкмалары изденүүчү тарабынан жекече иштелип чыкты жана практикага сунушталды. Бул ыкмалардын натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте жекече текшерилди. Илимий иштин негиздери жеке өзү тарабынан апробацияланды.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо): Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык кеңешмелерге докладдар жасалган, тема боюнча макалалар жазылды жана иш аткарылган жерде –

И. Арабаев атындагы КМУда, ж.б. мектептерде, диссертациялык кеңеште талкууланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы – Ош шаарындагы Т. Г. Шевченко атындагы №19, Октябрьдын 70 жылдыгы атындагы №39, Кара-Суу районундагы А. Парпиев атындагы №84, Ноокат шаарындагы А. Абдуваитов атындагы, Араван районундагы З. Розахунов атындагы №60, Өзгөн шаарындагы №6 А. Навои атындагы орто мектептери.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Илимий изилдөөнүн материалдары жана анын сунушталган жоболору илимий-практикалык конференцияларда, кафедранын жыйындарында баяндама катарында окулган. РИНЦ статусундагы 3 чет өлкөлүк басылмаларда жарык көргөн. Диссертациянын негизги мазмуну КРдин Президентине караштуу УАК тарабынан талап кылынган журналдардагы 14 макалада чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Эмгектин жалпы бети – 164, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 171, таблицалар – 24, сүрөттөр – 9.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн теориялык-методологиялык проблемалары жана изилдениш тарыхы» деп аталган биринчи бап окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде (класстарда) адабий жомокторду жаңычыл ыкмалар, каражаттар, методдор менен окутуу багытындагы чоң проблеманын тарыхый-методологиялык аспектилерин анализдөө менен башталат. Алгачкы параграф *«Азыркы учурда окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду окутуунун максаты, милдеттери жана негизги багыттары»* деп аталып, негизинен теориялык-обзордук изилдөөлөрдөн турат.

Кыргыз Республикасында түпкүлүктүү улуттан кийин эле санынын көптүгү жана компактуу жашашы боюнча экинчи орунда өзбектер турат. Алар өлкөдөгү жалпы калктын 14,14%ын түзөт жана негизинен мамлекеттин түштүк областтарында жайгашкан. 1989-жылдын 23-сентябрда «Мамлекеттик тил мыйзамы» кабыл алынганда, ал нормативдик документтин биринчи талабы билим берүү мекемелеринде кыргыз тилин жана адабиятын үйрөтүү, бардык ишканаларда, мекемелерде, уюмдарда иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү талабы эле. Ушул талапты ишке ашыруу үчүн өзбек мектептерине кыргыз тили менен бирге эле кыргыз адабиятын окутуу милдеттүү түрдө киргизилген.

Жомоктор таалим-тарбиялык зор күч күчкө ээ экендиги диссертацияда манасчылар Сагымбай Орозбаковдун, Саякбай Каралаевдин, Жусуп Мамайдын, элдик акындар Токтогул Сатылгановдун, Тоголок Молдонун, Музоокенин,

Осмонкул Бөлөбалаевдин, жазуучу Чыңгыз Айтматовдун турмушунан алынган мисалдар менен тастыкталып көрсөтүлдү.

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде азыркы учурда жомокторду окутуунун максаты: биринчиден, кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан көркөм сөз казынасы, ой жүгүртүүсү, кыял-түшүнүктөрү менен заманбап өзбек окуучуларын тааныштыруу; экинчиден, калктын үмүт-тилеги, романтикасы, фантазиясы, тили сиңдирилген жомоктор аркылуу окуучуларды жомок окууга жана угууга шыктандыруу; үчүнчүдөн, ааламдашуу агымынын шары менен ар бир баланын ички дүйнөсүнө кирип келген тескери сапаттардан арылтууда жомоктордун руханий-эстетикалык, таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу; төртүнчүдөн, кыргыз жомоктору менен өзбек жомокторун салыштыруу аркылуу маданияттар диалогун ишке ашыруу ж.б.

Өзбек мектептеринде кыргыз жомокторун окуп-үйрөнүү аркылуу окуучулар төмөнкүдөй компетенттүүлүктөргө жетишет:

- жомоктордун, анын ичинде адабий жомоктордун негизги өзгөчөлүктөрүн, жанрдык белгилерин, жалпы эле табиятын өздөштүрөт;

- жомоктордун ыр (поэзия) формасында жана кара сөз (проза), драма формасында болорун, алардын айырмачылыктарын түшүнөт;

- жомоктордогу элдик бай лексика, стилистика менен таанышып, өздөрүнүн оозеки жана жазуу кебинде аларды колдонууну үйрөнө баштайт;

- дүйнөнү сөз өнөрү аркылуу образдуу кабылдоо ишмердүүлүгүнө ээ болот;

- жомок аркылуу реалдуу жана романтикалуу кыял дүйнөнү, турмушту таанып билишет, аларды салыштырат;

- жомоктун идеясына, темасына, образдарына, поэтикалык тилине карата өз пикирин билдирүү компетенттүүлүгүнө ээ болот;

- жомок аркылуу өз турмушунда ошол жомоктогу каармандардай болуу сезимин, идеалын калыптайт;

- жомоктордун текстин угуу, окуу аркылуу эмоционалдык сезимдери, психологиялык кабылдоолору жогорулайт;

- жомокторду окуу жана угуу менен эстетикалык табити жогорулайт;

- жомок менен чындыкты салыштыра алуу, ассоциациялоо мүмкүнчүлүгү калыптанат ж.б.

«Адабий жомок», «Инновациялык технологиялар менен үйрөтүү» түшүнүгүнүн теориялык негиздери» деп аталган 2-параграфта жалпы дүйнөлүк философиядагы, адабият таануудагы, педагогикадагы «адабий жомок» түшүнүгү теориялык-терминологиялык аспектиден дагы да тереңдетилди. Жомоктор айтылышы, иштеп чыгылышы боюнча үчкө бөлүнөт: биринчиси – элдик жомоктор (фольклордук чыгармалар); экинчиси – элдик жомоктордун негизинде акын-жазуучулар иштеп чыккан адабий жомоктор; үчүнчүсү – акын-жазуучулар жеке идея таап, өз стилин көрсөтүп, окуяларды жана каармандарды өздөрү таап,

индивидуалдуу чыгармачылык менен жазып чыккан жомоктор (автордук жомоктор). Бул жерде фольклористтер жана адабиятчылар талашып-тартышып келе жаткан маселе – элдик жомоктор менен адабий жомоктордун жакындыгы жана айырмачылыктары. Элдик жомоктор менен адабий жомоктордун негизги айырмачылыктары биздин жалпылоо боюнча төмөнкүлөр.

1.1-таблица – Элдик жомоктор менен адабий жомоктордун айырмалары

Элдик жомоктор	Адабий жомоктор
<ul style="list-style-type: none"> • элдик жомоктордун автору болбойт; • элдик жомоктор жамаатташып чыгарылган коллективдүү чыгармачылык; • элдик жомоктор көп варианттуу. 	<ul style="list-style-type: none"> • адабий жомоктордун автору болот; • адабий жомоктордо жеке автордун чыгармачылыгы көрүнөт; • варианттуулук мүнөздүү эмес; • автордук түп нуска өзгөртүлбөйт.

Биз изилдөө максатыбызга жараша диссертацияда темага байланыштуу адабий жомокторду гана карадык. Бул жанрга теориялык анализ жүргүзүү үчүн Ю. М. Соколов, Е. В. Померанцев, В. П. Аникин, М. Борбугулов ж.б. фольклористтердин эмгегине таянгандыгыбызды көрсөтүп бердик. Жомокторго, мифтерге XX кылымдын атактуу сүрөткерлери Дж. Джойс, Г. Гессе, Ф. Кафка, Т. Манн, Г. Маркес, У. Фолкнер, М. Булгаков, Ч. Айтматов ж.б. чыгармаларында кайрылып, көркөм-эстетикалык күч катары алардын мүмкүнчүлүгүн азыркы окурмандын жан дүйнөсүн козгоо үчүн пайдаланган.

Адабий жомоктор кыргыз профессионал адабиятынын пайда болушунда, калыптанышында чоң мааниге ээ болуп, Аалы Токомбаевдин «Курманбек», Молдо Кылычтын «Бүркүттүн тою», «Канаттуулар», «Буудайык», Тоголок Молдонун «Абышка-кемпир көмөчү», К. Маликовдун «Сан-Таш», Ж. Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек» деген чыгармалары элдик жомоктордун сюжетин, мотивин, стилин, образдарын пайдалануу менен жазылган.

Бул бөлүмдө А. Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасынын элдик жомоктон адабий жомокко айланыш процессиндеги акындын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү, стилдик-поэтикалык изденүүлөрүнүн лейтмотиви чагылдырылды.

Ушул эле параграфта «Инновациялык технологиялар менен үйрөтүү» түшүнүгүнө теориялык-тарыхый анализ жүргүзүлдү. Инновациялык окутуу – бул окутуунун мазмунун, формасын жаңылоо, салттуу сабактардагы бир жактуулуктан, жадатмалуулуктан кутулуу, интерактивдүү аракеттер менен сабактын кызыктуулугуна жетишүү. Бул багытта С. О. Байгазиев бир катар эмгектерди жазгандыгы, алардын ичинде жаңычыл педагог Б. Исаковдун тажрыйбасын жыйынтыктагандыгы тууралуу «Адамды жана атуулду жараткан педагогика же Бектур Исаковдун альтернативалуу окутуусу» аттуу макаласы талдоого алынды.

«Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду үйрөтүү проблемасынын изилдениши жана теманы ачуунун методологиялык негиздери» деп аталган 3-параграфта теманын тарыхый-методологиялык негиздери көрсөтүлдү. Мында эң биринчи кезекте окуу программаларынын тарыхына экскурс жасалып, жалпы обзор берилди. Алгачкы окуу программасы Ж. Шериев жана С. Момуналиев тарабынан түзүлүп, ал 2004-жылы Кыргыз-Өзбек университетинин окуу китептерин даярдоо борборунда талкууланып, мектептерге сунушталды. Экинчи программа X-XI класстарга арналып, К. Акматовдун түзүүсүндө 2007-жылы жарыяланды. Бул эки программа түзүлгөндөн кийин окуу жүктөмдөрүнө жана мамлекеттик стандартка өзгөртүүлөр киргизилгендигине байланыштуу андан кийинки программа А. Муратов жана К. Акматов тарабынан иштелип чыгып, 2008-жылдан тартып колдонууга жиберилди. 2014-2015-жылы КРдин Билим берүү жана илим министрлиги окуу жүктөмдөрүнө өзгөртүүлөрдү киргизгендиги, б.а., сааттардын кыскаргандыгына байланыштуу жогорудагы программа кайрадан иштелип чыкты жана бул документ азыр колдонуудагы окуу программасы болуп эсептелет.

1.4-таблица – Адабий жомоктордун Ж.Шериев жана С.Момуналиев түзгөн программада (2000) берилиши

Классы	Жомоктун автору, аталышы	Берилген сааты
V	Тоголок Молдо «Жер жана анын балдары»	3
	Ж.Бөкөнбаев «Чептен эрдин күчү бек»	2
	А.Осмонов «Толубай сынчы»	3
VI	Т.Үмөталиев «Күч бирдикте»	2
IX	Ж.Мамытов «Олоңбайыр»	3
Баары		13 саат

1.5-таблица – Адабий жомоктордун А.Муратов жана К.Акматов түзгөн программада (2008) берилиши

Классы	Жомоктун автору, аталышы	Берилген сааты
V	К.Маликов «Санташ»	2
	Ч.Айтматов «Маңкүрт тууралуу баян»	3
	Ж.Бөкөнбаев «Чептен эрдин күчү бек»	2
	Ж.Садыков «Эненин жүрөгү»	2
	С.Рысбаев «Адам – пери»	2
VI	К.Акиев «Акылман ата»	2
	А.Осмонов «Толубай сынчы»	2

1.5-таблицанын уландысы

	Р.Шүкүрбеков «Иттин жомогу»	1
	Ч.Айтматов «Чыпалак бала»	2
	К.Баялинов «Чабалекей менен жылан»	2
	Р.Шүкүрбеков «Эки бөжөк»	2
	Ч.Айтматов «Бугу-эне»	4
	Ж.Мамытов «Буурул таңдын жомогу»	3
VII	А.Стамов «Үч мээрим»	2
	К.Жусубалиев «Кожожаш мерген»	2
Баары		32 саат

Диссертациялык иште программа менен бирге эле окуу китептерине тарыхый-эволюциялык аспектиде обзор берилип, алардын дидактикалык-мазмундук маңызы талданат. Окуу китептеринин авторлору С.Момуналиев, К.Акматовдордун окуулуктарында өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуунун спецификалык өзгөчөлүктөрүн, жомоктордун жанрдык табияты эске алынган.

Адабий жомокторду окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде үйрөтүүнүн *методологиялык жана дидактикалык негиздери* катары философия, педагогика, эстетика, адабият таануу, лингвистика боюнча эмгектер пайдаланылды. Ошондой эле бул багытта КРдин Билим берүү жана илим министрлиги иштеп чыккан жана коллегиясында бекиткен нормативдик документтер (мыйзамдар, окуу планы, адабиятты окутуунун концепциялары жана мамлекеттик стандарттары, окуу программалары, окуу китептери, баалоонун жана баа коюунун нормалары ж.б.) жетекчиликке алынды. Окутуу өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу проблемасы чагылдырылган илимий эмгектер (К.Кимсанов, Б.Б.Байтикова, К.К.Акматов, Т.Р.Колдошов ж.б.) диссертациябыздын методологиялык таянычы болду жана алар изилдөөбүздү илимий-теориялык жактан аргументтүү жана ишенимдүү болушуна жардам берди.

Диссертациянын **2-бабы «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасы боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору»** деп аталат, анда изилдөөнүн материалы катары кыргыз адабияты боюнча мамлекеттик стандартта, окуу программаларында, окуу китептеринде сунушталган акын-жазуучулар иштеп чыккан элдик жомоктордун берилиши, программаларга жана окуу китептерине адабий жомоктордун сунушталышы боюнча анализ көрсөтүлөт.

Бул баптын алгачкы параграфы «*Илимий изилдөөнүн материалдары*» деп аталат, эмгекти жазууда таяныч болгон жана изилдөөгө алынган материалдар чагылдырылат.

Изилдөөнүн объектиси – окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети – окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу.

Диссертациянын материалдары болуп биринчи кезекте КР Президентинин жарлыктары («Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы», «Улуттук нарк жөнүндө»), мыйзам актылары («Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү», «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү»), концепциялар («Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы»), стандарттар («Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты», «Окутуу орус (өзбек, тажик) тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер (класстар) үчүн кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарты», үч жолу жаңыланган окуу программалары, окуу китептери, методикалык колдонмолор, окутууга сунуш кылынган адабий жомоктор, мугалимдердин тажрыйбалары ж.б. эсептелет.

Өзбек класстарында кыргыз адабияты предметинен окутууга сунуш кылынган адабий жомоктор идеялык-тематикалык жана стилдик жактан көп түрдүү. Ата журт жана улутту коргоо, башатка кайрылуу, экология проблемасы Ч.Айтматовдун «Бугу-Эне» жомогунда көтөрүлсө, адам жана анын ыйманы, турмуштагы күлкүлүү жана коркунучтуу жагдайлар Ч.Айтматовдун «Чыпалак бала» жомогунда чагылдырылат. Ж.Бөкөнбаев «Чептен эрдик күчү бек» жомогунда эне менен баланын мекенчилдик сезимдерин көрсөтсө, Кубанычбек Маликовдун «Санташ» поэмасы тарыхый бир доордогу адамдардын бейнесин чагылдырып, согуштун адамдарга алып келген оор кесепетин көрсөтүүгө багытталат. Ал эми Жалил Садыковдун «Эненин жүрөгү», Сулайман Рысбаевдин «Адам – пери» жомокторунда адамгерчилик, бийик моралдык сапаттарды даңазалашат. Чындык үчүн кара күчтөр менен күрөш Калык Акиевдин «Акылман ата» жомогунун негизги мотиви болсо, ушундай эле өз чындыгы үчүн бийлик төбөлдөрү менен акыр аягына чейин кармаш Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасынын негизги идеясы. Бул эки чыгармада тең адилеттүүлүк жана акылмандуулук финалда жеңишке алып келет. Жаныбарлардын аллегориялык образдары аркылуу адамдарды кайманалоо Райкан Шүкүрбековдун «Иттин жомогу» жана «Эки бөжөк» деген чыгармаларында

ишке ашкан. Ёймандык тазалыкты, адептүүлүктү жана мекен сүйөрлүктү биринчи орунга коюу жана ошол идеалга жетүү Жолон Мамытовдун «Буурул таңдын жомогу» деген чыгармасындагы башкы каармандардын негизги максаты болуп эсептелет.

Мына ушул адабий жомоктор окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин окуу программаларына жана окуу китептерине киргизилгендиктен, аларды инновациялык жолдор менен окутуунун технологияларын ачып берүү биздин милдет болгондуктан, диссертациялык изилдөөнүн негизги материалдары да жогорудагы жомоктор болду. Бул жомоктор өзбек окуучуларынын кыргызча окуу жана түшүнүү ишмердүүлүгүн калыптоодо, адептик, эмоционалдык сезимдерин, эстетикалык табитин өстүрүүдө, адамды жана дүйнөнү таанып-билүүдө өзгөчө мааниге ээ чыгармалар катары мектептерде үйрөнүлүп келе жатат.

Диссертациянын бул главасында ар бир класста кайсыл автордун кандай адабий жомоктору, ырлары сунушталгандагы, аларды окутууда кайсыл жактарына өзгөчө көңүл буруу керектиги көрсөтүлдү.

Эмгегибиздин экинчи параграфы «*Илимий изилдөөнүн методдору*» деп аталат да, адегенде ишти жазууда колдонулган теориялык методдорду көрсөттүк. Изилдөө ишибиздин илимий-теориялык деңгээли жогору болушу үчүн теманын методологиялык негиздерин үйрөнүү, б.а., илимий эмгектерди изилдөө жана колдонуу, баарлашуу, окуучулардын оозеки жана жазуу жумуштарын анализдөө, окуучулар жазган жомокторду талдоо, анкета алуу, байкоо, мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана жыйынтыктоо, кыргыз жана өзбек жомокторун салыштыруу жана интеграциялоо, моделдештирүү ж.б. методдорду пайдаландык. Бул методдорду кайсыл учурда, эмне максатта колдонгондугубуз да ушул бөлүмдө чагылдырылды.

Диссертациялык изилдөөнүн ушул эле 2-главасы ошондой эле педагогикалык эксперимент методунун максатын, милдеттерин, уюштурулушун жана жыйынтыктарын чагылдырууга арналды. Изилдөөнүн эксперименталдык базалары катары окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн Ош шаарындагы Т. Г. Шевченко атындагы №19, Октябрьдин 70 жылдыгы атындагы №39, Ош областынын Кара-Суу районундагы А. Парпиев атындагы №84, Ноокат шаарындагы А. Абдувайтов атындагы, Араван районундагы З.Розахунов атындагы №60, Өзгөн шаарындагы №6 А. Навои атындагы орто мектептери алынды. Бул тажрыйба ишине жалпы 440 окуучу катышты, алардын ичинен 220 окуучу контролдук (байкоо) жана 220 окуучу эксперименталдык (тажрыйба) топто иш жүргүздү.

2.6-таблица – Эксперименттик иштин аныктоочу (констатациялоочу) биринчи этабы (2014-2016-жылдар)

Максаты	<p>өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын, анын ичинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун абалын, проблемаларын, окуу программаларын, окуу китептерин жана методикалык камсыздалышын аныктоо, аларды талдап, жалпылаштыруу, илимий иш жазуу үчүн тыянактарды чыгаруу;</p> <p>диссертациянын эксперименталдык негизин, максат-милдеттерин, методдорун, эксперименталдык базаларды тактоо;</p> <p>эксперименттин моделин түзүү;</p> <p>эксперименттин жыйынтыгын чыгаруу үчүн диагностикалык баалоонун критерийлерин иштеп чыгуу ж.б.</p>
Милдети	<p>педагогикалык экспериментти уюштуруунун каражаттарын, методдорун, ык-жолдорун аныктоо жана аларды өркүндөтүү</p>
Изилдөөнүн методдору	<p>анкета алуу, пикирлерди жалпылаштыруу; окуучулар жана мугалимдер менен баарлашуу; сабактарга катышуу;</p> <p>окуучулардын оозеки жана жазуу кебин талдоо;</p> <p>мектеп документтерин анализдөө;</p> <p>мыйзамдарды, окуу пландарын, окуу программаларын, окуу китептерин темага байланыштуу талдоо;</p> <p>тест;</p> <p>байкоо;</p> <p>рейтинг;</p> <p>математикалык жана статистикалык жолдор менен эсептөөлөр ж.б.</p>
Натыйжалары	<p>өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын, анын ичинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун жогорку деңгээлде эместиги аныкталды.</p> <p>адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча мугалимдердин компетенттүүлүктөрү изилденди.</p> <p>өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын, анын ичинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун натыйжалуу экендиги белгиленди.</p>

Биринчи этапта сурамжылоого 440 окуучу катышып, өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын, анын ичинде адабий жомокторду окутуунун жалпы абалы аныкталды. Аны аныктоо үчүн төмөнкүдөй *критерийлер (чен-өлчөмдөр) колдонулду.*

1. «Элдик жомок» деген эмне?», «Адабий жомок» деген эмне?», «Жомок деген кандай чыгарма?» деген үч суроо жазылган анкета берип, алардан алынган 244 жооп талдоого алынды.

2. Кыргыз элинин кандай жомоктору окуучуларды кызыктырарын аңгемелешүү жолу менен аныктадык.

3. Мектеп китепканаларындагы адабий жомокторду кандай окуп жаткандыгын билүү үчүн окуучулардын окурмандык формулярлары текшерилди.

4. Адабий жомоктор боюнча окуучулардын оозеки жооптору жана жазма иштери талданды.

5. Өзбек окуучуларынын кыргыз тилиндеги адабияттарды, анын ичинде адабий жомокторду окуп, аларды колдоно алуу компетенттүүлүктөрү анализге алынды ж.б.

Өзбек мектептеринде кыргыз жазуучуларын адабий жомокторун окуучулардын кабыл алуусунун, өздөштүрүүсүнүн деңгээли төмөнкүдөй аныкталды.

2.7-таблица – Өзбек мектептеринде окуучулардын адабий жомокторду өздөштүрүү деңгээли (мында класстар текшерүү жана эксперименталдык болуп бөлүнө элек, баары – 440 окуучу)

№	Мектептер, окуучулардын саны	Деңгээлдер (% менен)		
		жогорку	орто	төмөнкү
1	Т. Г. Шевченко ат. мек.	17	57	26
2	Октябрдын 70 жылдыгы ат. мек.	21	55	24
3	А. Парпиев ат. мек.	18	54	28
4	А. Абдувайтов ат. мек.	16	53	31
5	З. Розахунов ат. мек.	19	56	25
6	А. Навои ат. мек.	22	50	28
	Жалпы (орточо)	18,8	54,1	27

Мындан көрүнүп тургандай, окуучулардын жомокторду өздөштүрүүдө жогорку деңгээли – жалпысы 18,8% (анын ичинен Ош шаарындагы Т. Г. Шевченко атындагы №19 мектеп – 17%, Октябрдын 70 жылдыгы атындагы №39 мектеп – 21%, Кара-Суу районундагы А. Парпиев атындагы №84 мектеп – 18%, Ноокат шаарындагы А. Абдувайтов атындагы мектеп – 16%, Араван районундагы З. Розахунов атындагы №60 мектеп – 19%, Өзгөн шаарындагы №6 А. Навои атындагы орто мектеп – 22%) орто деңгээл – 54,1%, төмөнкү деңгээл – 27% көрсөткүчтөрдү түздү.

2.8-таблица – Окуучулардын адабий жомокторду өздөштүрүү боюнча билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү, компетенттүүлүктөрү жана алардын критерийлери (10 баллдык баалоо системасы аркылуу)

№	Деңгээлдер	Чен-өлчөмдөрү (критерийлери)
1	Жогорку (7-10 балл)	окуучулардын окулган жомоктордун идея-темасы боюнча түшүнүктөрүнүн толук болушу; чыгармалардын айрым саптарды, куплеттерди толук жатка айта алышы; оозеки жана сүйлөө кебинде жомоктогу сөздөрдү, сөз айкаштарын кыргыз тилинде толук колдоно билиши ж.б.
2	Ортоңку (4-7 балл)	окуучулардын окулган жомоктордун идея-темасы боюнча түшүнүктөрүнүн анчалык толук болбой калышы; чыгармалардын айрым саптарды, куплеттерди толук жатка айта албай бир аз ката кетиши; оозеки жана сүйлөө кебинде жомоктогу сөздөрдү, сөз айкаштарын кыргыз тилинде толук колдоно албай калышы ж.б.
3	Төмөнкү (4 баллдан төмөн)	окуучулардын окулган жомоктордун идея-темасы боюнча түшүнүктөрүнүн жоктугу; чыгармалардын айрым саптарды, куплеттерди айта албай көп ката кетиши; оозеки жана сүйлөө кебинде жомоктогу сөздөрдү, сөз айкаштарын кыргыз тилинде колдоно албашы ж.б.

Эксперименттик иштин *калыптандыруучу, б.а., экинчи этабында* төмөнкүдөй иштер аткарылды.

2.9-таблица – Эксперименттик иштин изденүүчү (калыптандыруучу, формирующего) экинчи этабы (2017-2019-жылдар)

Максаты	сунушталган методдордун, иштелип чыккан сабактын үлгүлөрүнүн окуу процессиндеги майнаптуулугун текшерип чыгуу; эксперименттин жыйынтыгы менен алынган деңгээлдерди аныктоо; натыйжаларды илимий жактан мүнөздөө; окуучуларды контролдук жана эксперименталдык топторго бөлүштүрүү, бөлүштүрүүнүн чендерин жана себептерин көрсөтүү.
Милдети	кыргыз адабиятында адабий жомокторду окутууда мугалимге зарыл теориялык жана практикалык жардамдарды аныктоо; окуучулардын адабий жомокторго кызыгуулары, темаларды өздөштүрүүгө карата суроо-талаптары боюнча маселелерди табуу.
Изилдөөнүн методдору	жалпылаштыруу жана жекелештирүү; баарлашуу; талдоо; анализ; синтез; долбоорлоо; салыштыруу; тестирилөө; математикалык-статистикалык эсептөө; моделдештирүү ж.б.
Натыйжалары	өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окуткан мугалимдерге берилүүчү теориялык жана практикалык жардамдар негизинен аныкталды; адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун критерийлери, натыйжалуу методдору белгиленди.

Бул мезгилде биз тандап алган мектептерде окуучулар байкоо (контролдук) жана тажрыйба (эксперименталдык) топторго бөлүндү.

Тажрыйба жүргүзүүчү класстарга методикалык иш-аракеттерди өзүбүз жүргүзүп турдук. Алар төмөнкүлөр болду: мугалимдин балдардын жаш жана психикалык өзгөчөлүгүн эске алуусу үчүн педагогикалык жана жалпы психологиялык эмгектер менен тааныштырып туруу; окуучунун жашаган жерин, б.а., кыргыз тилинде сүйлөгөн жана мамлекеттик тил колдонулган (же колдонулбаган) чөйрөгө ылайык методикалык ыкмалар жана жолдор иштелип чыкты; окуучуларды адабий жомокторду окууга кызыгуусун арттыруучу иш-чаралар (окурмандар конференциялары; жомок окуу боюнча конкурстар; жомокчулар менен жолугушуулар; жомокторду инсценировкалоо; куурчак театрларына баруу; класста, мектепте куурчак театрларын негиздөө, аларда жомокторду даярдоо; жомок кечелери; жомоктордун негизинде сүрөт тартуу, анимация, слайд даярдоо ж.б.) уюштурулду; адабий жомоктордон үзүндү жаттатуу; мугалимдин адабий жомокторду окутуу боюнча сабактарын инновациялоо; балдардын адабий жомокторду окуп өздөштүрүү ишмердүүлүгүнө мектеп китепканчыларын жана ата-энелерди кеңири тартуу ж.б.

Мына ушундай чыгармачыл иш аракеттерди эки жылда 45 сабактын иштелмесин иштеп чыгуу менен ар түрдүү класстарда төмөнкү адабий жомокторду үйрөтүү процессинде колдондук: К. Акиев «Акылман ата», А. Осмонов «Толубай сынчы», Р. Шүкүрбеков «Иттин жомогу», Ч. Айтматов «Чыпалак бала», Ж. Мамытов «Буурул таңдын жомогу» ж.б.

Таблица 2.10 – Эксперименттик иштин текшерүүчү (материалдарды жалпылоо жана жыйынтыктоо) үчүнчү этабы (2020-2022-жылдар)

Максаты	эксперименттин соңку натыйжаларын талдоо жана жыйынтыктоо; изилдөөнүн негизинде илимий-методикалык сунуштарды толуктоо; түзүлгөн моделдин натыйжалуулугун текшерүү; изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктарын диссертация катары жазуу; иш боюнча толуктоолорду жана сунуштарды дагы бир жолу киргизүү
Милдети	адабий жомокторду өзбек мектептеринде инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча иштелип чыккан үлгүлөр менен сабак өтүү, алардын жыйынтыктарын талдоо; тема боюнча илимий-методикалык макалаларды жарыялоо; мугалимдерге теориялык жана практикалык жардам көрсөтүү үчүн ачык сабактарды, семинар-тренингдерди өтүү
Изилдөөнүн методдору	анализ жана синтез; жалпылоо жана системалаштыруу; салыштыруу; анкета берүү; тест алуу; рейтинг; жазуу иштери (дил баян, эссе, макала ж.б.); өзүн-өзү баалоо; математикалык жана статистикалык эсептөөлөр ж.б.

2.10-таблицанын уландысы

Натыйжалары	окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде окутулуучу адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүү үчүн оптималдуу деп эсептелген материалдар тандалып алынды; адабий жомокторду заманбап инновациялык технологиялар, анын ичинде видео жана аудио жазуу, театр, фильм, куурчак театры, анимация ж.б. техниканын мүмкүнчүлүктөрүн кеңири колдонуу, интернетти пайдалуу оң натыйжа берери аныкталды; өзбек окуучуларын кыргыз маданиятын, тилин үйрөнүүсүндө адабий жомоктор өзгөчө эффективдүү экендиги далилденди ж.б.
--------------------	--

Бул этапта жүргүзүлгөн тажрыйбалардын материалдары ар тараптуу үйрөнүлдү, жалпылаштырылды жана математикалык-статистикалык метод менен жыйынтыгы чыгарылды, алар төмөнкү таблицаларда чагылдырылды.

2.11-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (6-класстын 180 окуучусунун мисалында) окутулган адабий жомоктор жана аларды окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен)

Темалар		Жогорку деңгээл	Орто деңгээл	Төмөнкү деңгээл
К.Акиев «Акылман ата»	тт	21	41	38
	бт	18	40	42
А.Осмонов «Толубай сынчы»	тт	25	45	30
	бт	21	43	36
Р.Шүкүрбеков «Иттин жомогу»	тт	25	45	30
	бт	21	42	37
Ч.Айтматов «Чыпалак бала»	тт	28	46	26
	бт	20	48	32
Ч. Айтматов «Бугу эне»	тт	21	42	37
	бт	17	39	44
Ж.Мамытов «Буурул таңдын жомогу»	тт	22	41	37
	бт	19	40	41
Орточо	тт	23,6	43,3	33,0
	бт	19,3	42,0	38,6

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй, жалпы алты мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 23,6%, орто деңгээл – 43,3%, төмөнкү деңгээл – 33, 0%ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 19,3%, орто деңгээл – 42,0%, төмөнкү деңгээл – 38, 6%ды түздү. Мындагы айырма

тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 4,3%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 5,6%га аз.

Бул биздин сунуш кылган методикабыздын окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутууда жарактуу экендигин тастыктады.

Үчүнчү бап «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасы» деп аталат. Анын *«Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду окутуунун теориялык жана практикалык жактан өзгөчөлүктөрү»* аттуу 1-параграфында кыргыз адабиятын өзбек тилинде окутуу жүргүзүлгөн мектептерде үйрөтүүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталган. Алар: биринчиден, бул предмет негизинен Кыргызстандын түштүк аймагындагы Ош, Өзгөн, Жалал-Абад, Кызыл-Кыя шаарларында, Ноокат, Сузак, Базар-Коргон, Ноокен, Араван, Кара-Суу райондорунда жайгашкан мектептерде окутулат. Ошондуктан ушул аймактагы адамдардын этнографиялык, менталдык өзгөчөлүктөрүн, географиялык чөйрөнү эске алган тексттерди жана методикалык аппаратта берилүүчү суроо-тапшырмаларды эске алып окутуу зарыл. Экинчиден, бир эле чыгарманын оригиналы менен анын бул же тигил тилге (өзбекчеге, же кыргызчага) котормосун салыштырып үйрөнүү ишмердүүлүгү жүргүзүлүшү керек. Бул өзгөчөлүк өзбек окуучуларын эне тилин да, мамлекеттик тилди да сапаттуу үйрөнүүсүнө педагогикалык шарттарды даярдайт.

Бул параграфта Ч. Айтматов «Бугу-Эне» деген адабий жомогун эки тилде параллель окуп үйрөнүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрсөттүк. Үчүнчү өзгөчөлүк катары кыргыз жана өзбек элинин турмуштук, маданий, этнографиялык жакындыктарын пайдаланып, тексттерди талдоо ыкмаларын белгиледик да, мисал катары, А. Осмоновдун «Толубай сынчы» деген адабий жомогун окутуп жатып, андагы өзбек элинин «Алпамыш» эпосундагы, «Ота васияти» деген жомогундагы жылкыга бул эки эл окшош мамиле кылганын көрсөттүк. Төртүнчү өзгөчөлүк эки элдин жомокторундагы окшоштуктарды, жакындыктарды табуу болду. Бешинчи өзгөчөлүк катары өзбек адабиятчы-фольклористтеринин эмгектерин үйрөнүү каралды. Өзбек адабиятчыларынын жомоктордун жанрдык өзгөчөлүгүн изилдеген теориялык эмгектер (М. Афзалов, С. Алимов, Г. Жалолов, Г. Жахонгиров ж.б.), типологиялык-салыштырма анализ жүргүзгөн изилдөөлөр (Х.Эгамов), докторлук диссертациялар (Ш. Шомусаров) жана кандидаттык диссертациялар (К. Бекназаров, Н. Дустхужаева, С. Ч. Жумаева, Б. М. Жуманиёзов, М. А. Содикова, З. Усманова, Д. О. Файзиева, Ж. С. Эшенкулов, О. Каюмов, Н. Кодиров ж.б.) менен мугалимдер таанышып, өзбек элиндеги «Айёр тулку», «Ака-ука», «Арслон билан тулку», «Ботир», «Булбул» ж.б. жомоктор менен кыргыз адабий жомоктору салыштыруу методикалык бир ыкма катар ишке ашырылат. Алтынчы өзгөчөлүк

адабий жомоктор боюнча эки элдин искусство чыгармаларын көрүп, талкуулоо болду, жетинчи өзгөчөлүккө адабий жомокторду бир тилден экинчи тилге которуу ишмердүүлүгүн жүргүзүүнү киргиздик. Сегизинчи өзгөчөлүк – адабий жомокторду үйрөтүү процессинде өзбек окуучуларынын кыргыз тилин өздөштүрүүсү үчүн тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатууга өзгөчө маани бериши эсептелди.

Мына ушул сегиз өзгөчөлүк өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окуткан мугалимдер үчүн өздөштүрө турган негизги методологиялык-теориялык, практикалык база болуп саналат.

«Адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун ыкмалары жана жолдору» деген 2-параграфта VI класста Т.Үмөталиевдин «Күч бирдикте», Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары», Жоомарт Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек», Чыңгыз Айтматовдун «Бугу-Эне» адабий жомокторун окутуунун методикасын иштеп чыгардан мурда инновациялык технологиялардын өзгөчөлүктөрү тууралуу ойлор, алардын зарылдыгы далилденди. XX кылымдын 80-жылдарында СССРдин түрдүү аймактарындагы чыгармачыл мугалимдер «кызматташтык педагогикасы» деген биримдикти ойлоп таап, аларды новатор-мугалимдер деп аташты. Мына ошолордун жаңыга умтулуусу, сабактарына окуучуларга эркиндик, демократия берүүсү, мугалим жана окуучунун чыгармачылык байланышы билим берүүнүн мазмунун жана формасын инновациялоонун бир көрүнүштөрү эле. Окуучунун ой жүгүртүүсүнө, талашка чыгуусуна, жупта жана жекече иштөөсүнө, оюн өнүктүрүүсүнө, сүйлөө жана жазуу кебин жогорулатууга багытталган концепция – инновациялык сабактардын негизги концепциясы болуп, мурдагы салттуу сабактардан айырмаланып, окуучулар мугалим менен тексттин айланасында ар тараптуу диалогго чыгат; жактырган же жактырбаган каарман тууралуу ойлорун так айтат; жомоктун сюжети алымча-кошумчаларды кошот ж.б. Бул сабактардын кыймылдаткыч күчү – мугалим – окуу китеби – окуучу = үчөөнүн биргелешип чындык издеши, чыгарманын руханий-эстетикалык күчүн салмактап табышы.

Интерактив сабактар – инновациялоонун бир формасы болуп, өз ара аракеттенүү (взаимодействие), б.а., диалог, талкуу, баарлашуу, жардамдашуу, жекече жана топто иштөө менен чыгармалар талдоого алынат. Окуучу изденет, табууга аракет кылат, өз класс ичинде жана мугалимдин алдында эркин сезет. Бул сабактарды кластер түзүп, окуучунун сынчыл ойломун өстүрүүгө, адабиятты түшүндүрүүдө оюн технологияларын колдонууга, жомокторду сабак-сахна, дебат жана диспут кылууга, мелдеш-сабак, конкурс-сабак ж.б. формаларды кеңири колдонууга мүмкүнчүлүк ачат жана булардын баары окуучулардын чыгарманы өздөштүрүү деңгээлин жогорулатууга жардам берет. Диссертацияда Бенджамин Блумдун таксономиясынан келип чыккан «Блумдун

ромашка гүлү» деп аталган система аркылуу окуучулардан суроолорго жооп алуунун жолдору көрсөтүлдү.

Үчүнчү параграф «VI класста Т.Үмөталиевдин «Күч бирдикте» деген жомогун окутууну инновациялоо технологиялары» деп аталат. Адабий жомокту окутууда «Блумдун ромашка гүлү» усулунда жөнөкөй суроолор, тактоочу суроолор, багытоочу суроолор, ойлонтуучу суроолор, чаташтыруучу суроолор, чыгармачыл суроолор, баалоочу суроолор кандай жана кандайча берилерин сабактарга таянуу менен сунушталды, ар биринин функциясы жана өзгөчөлүктөрү баяндалды. Мындан башка да чечмелөөчү, түшүндүрүүчү, практикалык багыт берүүчү, ойлонбой жооп табуучу, өткөн сабактарды эске түшүрүү менен жооп берүүчү ж.б. көптөгөн суроолорду берүүгө мүмкүн болору көрсөтүлдү. Өзбек мектептерде кыргыз жазуучуларынын адабий жомокторун окутууда сөздүктөрдү пайдалануу менен мугалим балдардын этномаданий, тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатууга салым кошору «Күч бирдикте» жомогундагы «жүн сабоо» деген сөздү чечмелөө процессинде чагылдырылды. Бул чыгарманын негизиндеги «Байыркы жомок дүйнөсүнө саякат» технологиясынын жүрүшү баяндалып, окуучулардын керней, болуш, бий, сабоо, жүн сабоо, кийиз кылуу деген сөздөр, урушкан тооктордой; аңырдай оозун ачуу; итий болгон балага окшоп; мышыктай сүт аңдыган; ач кенедей жабышуу; кырк күн ачтай; муштумдай түйүлүшөт; катуу таштай ж.б. салыштыруулар менен иштөө ыкмалары баяндалды жана бул мектептерде сөздүк менен иштөө – мугалимдин билим берүүсүнүн башкы натыйжасы экендиги далилденди.

Төртүнчү параграф «Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары» адабий жомок-поэмасын окутуунун инновациялык жолдору жана ыкмалары» деп аталат. Акындын бул чыгармасы философиялык, аллегориялык мааниси күчтүү адабий жомок, ошондуктан андагы көп маанилерди окуучулар терең аңдай албай калышы мүмкүн. Бул чыгарманы окутуунун инновациялык технологиялары катары төмөнкүлөр качан, кандайча колдонулганын ушул бөлүмдө көрсөттүк: топ менен иштөө; Мекен таануу, география сабактары менен интеграциялоо; дискуссия; интернет аркылуу сөздүктөрдөн пайдалануу жана окуу китебиндеги сөздүктү колдонуу; текстти бөлүктөргө бөлүп окуу; ютубда ушул чыгарманы окутуу боюнча мугалимдердин тажрыйбаларына таянып алардын сабактарынан фрагменттерди пайдалануу; текстти окуу жана айрым сөздөрдү, сөз айкаштарын түшүндүрүү, ассоциациялоо; текстти талкуулоо үчүн «акыл-эс чабуулу» ыкмасындагы суроолор жана тапшырмалар: түгөйлүшкөн акыл-эс чабуулу, тайпалык акыл-эс чабуулу, чаташкан логикалык чынжырлар; эркин жазуу; «сынчыл ойлом»; инсерт; эки бөлүктүү күндөлүк; каармандарды кайым айтыштыруу; чыгарманын негизинде текст түзүү; таяныч схемалары менен сүйлөө; каармандарды салыштыруу үчүн аларды Венндин

диаграммасына салуу; слайд жасоо; үзүндүлөрдү жаттоо; ролдоштуруп окуу; сахналаштыруу ж.б.

«Жаңы технологиялар менен Жоомарт Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек» адабий жомогун окутуу» деп аталган 5-параграфта жогорудагы параграфтардагы система андан ары улантылат жана окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-класстарында Жоомарт Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек» поэмасын окутуунун методикасы заманбап талаптарга ылайык иштелип чыгат. Диссертацияда «Чептен эрдин күчү бек» поэмасынын көркөм сөз каражаттары боюнча бир сабактын болжолдуу жүрүшү чагылдырылат. Бул сабакта окуучулардын тилдик-коммуникативдик, адабий-теориялык, этномаданий, социомаданий компетенттүүлүктөрүн калыптоого өзгөчө салым кошулат. «Чынжырча оюну» сунушталат, анда окуучулар тексттерди окуу менен 1-топ метафораларды, 2-топ салыштырууларды, 3-топ эпитеттерди таап, алар кандай теориялык түшүнүктөр экендигин айтып, тапкандарын презентациялайт. Андан кийинки кадам беш мүнөттүк тыныгуу деп аталып, поэманын текстин угат, кийинки кадамда поэманын текстинен калтырылган саптарды китепти карабай туруп таап ордун толтурат, кийинки кадамда топтор диалогдорду окуп берет жана ролдоштурат. Мындан кийин топтор «Акылман карыя» деген темада кластер, «Бала» деген темада синквейн, жалпы поэма боюнча долбоор жасашат.

6-параграф «Адабий жомокторду өзбек адабияты менен интеграциялап окутуу технологиялары (Чыңгыз Айтматовдун «Бугу-Эне» адабий жомогунун мисалында)» деп аталат. Кыргыз адабиятын өзбек адабияты предмети менен интеграциялоо эффективдүү жолдордун бири. Интеграциялык багыттар тууралуу Т. К. Александрова, И. Ю. Алексашина, В. С. Безрукова, М. И. Борулава, И. Д. Зверев, В. Н. Максимова, Н. К. Чапаев, М. Тешебаев ж.б. дидактар, методисттер ушундай ишмердүүлүктү ишке ашырган мугалим окуучулардын интегративдик таанып билүү тибин калыптандырырын, анда окуучулардын билими терең, ар тараптуу, ой жүгүртүүсү кенен, турмуштук түшүнүгү бай болорун белгилешет. Ч. Айтматовдун «Бугу-Эне» жомогу окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-класстарынын «Адабий жомоктор» бөлүмүндө окутулат, анда адегенде автор тууралуу кыскача маалымат берилет, андан кийин авторлор окуулукта чыгарманын тексттин үч сабакка (22,23,24-сабактар) бөлүп сунуштайт. Тынымдар, сөздүктөр, синквейн түзүү, ролдоштуруп окуу, географиялык карта менен иштөө, Умай-Эне тууралуу түшүнүктү ачып берүү, санжыра тууралуу маалымат окуу, эссе жазуу ж.б. методикалык усулдарды колдонуу тапшырмалары берилип турат. Ар бир темадан кийин макал-ылакаптар, табышмактар сунушталып, 25-сабак ушул чыгарманын негизинде сөз өстүрүү жумуштарына арналган. Ушул эле жомок Кыргыз Республикасынын окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринин

5-класстары үчүн өзбек адабият окуу китебине киргизилген жана текст эки бөлүккө бөлүнүп берилет да, ар бир бөлүккө методикалык аппарат киргизилген. «Бугу-Эне» жомогун өзбек окуучулары кыргыз адабияты предметинен 4 саат окуп үйрөнөт. Кыргыз адабияты менен өзбек адабиятында бир эле класста өтүлгөн бир чыгарманы интеграциялап окутуу абдан көп материалды үйрөнүүгө, адабий жомокту эки тилде, эки предметте өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк ачып берет. Теманы ачып берүүдө өзбек адабияты мугалими менен кыргыз адабияты мугалими сабакка кирип, чыгарманын айрым учурларын балдарга эне тилинде (өзбек тили) жана мамлекеттик тилде (кыргыз тили) үйрөтүшү мүмкүн. Бул чыгарманы окутуу боюнча методисттердин (Н. Мараимова, К. Кимсанов) таянуу менен төмөнкү предметтер менен байланыштуу үйрөтүлөт: адеп предмети (байыркы адамдардын, элдердин ич ара мамилелериндеги адептик эрежелер, алардын бузулбай сакталуусу) тарых предмети (кыргыз элинин VI-X кылымдардагы тарыхына тиешелүү маалыматтар), география предмети (VI-X кылымдарда кыргыздар жашаган аймактардын географиялык сүрөттөлүшү, климаттык шарттары, музыка предмети («Сынган бугу», «Насыйкат» ж.б. комуз күүлөрү), көркөм өнөр предмети боюнча: VI-X кылымдардагы кыргыздарга байланыштуу сүрөттөр, картиналар, таш жазуулары ж.б.) ж.б.

Жогоруда айтылган технологияларды колдонуунун натыйжасында диссертацияда төмөнкүдөй компетенттүүлүктөр чагылдырылды: тилдик, социалдык-коммуникативдик, этномаданий, крайтаануучулук.

Мына ушундай технологиялардын натыйжасында окуучуларда төмөнкүдөй компетенттүүлүктөр жогорулагандыгы диссертацияда чагылдырылды: тилдик, социалдык-коммуникативдик, этномаданий, крайтаануучулук.

Ошентип, адабий жомокторду өзбек мектептеринде инновациялык технологиялар менен окутуу окуучулардын билим алууга кызыгуусун арттырып, чыгарманы түшүнүү деңгээлин, мамлекеттик тилди билүү компетенттүүлүгүн жогорулатат, кыргыз элинин этникалык маданиятын урматтоого тарбияланат.

КОРУТУНДУЛАР:

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду үйрөтүү окуучулардын мамлекеттик тилди тереңирээк өздөштүрүүсүнө, кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, салт-санаа, үрп-адатын сыйлоосуна шарт түзүп, алардын кыялый ой жүгүртүүсүн, акылмандык, адептүүлүк сапаттарын өстүрүүгө, эстетикалык табитин жана дүйнөгө көз карашын жогорулатууга фундамент даярдайт. Адабий жомоктор аркылуу балдар кыргыз тилиндеги китептерди окуу маданиятын калыптандырып, окурмандык кызыгууларын арттырат. Кыргыз акын-жазуучулар

иштеп чыккан адабий жомоктор – улуттук адабияттын бай кызынасы, аларда ар бир жазуучунун жекече индивидуалдуу стили сакталуу менен фольклордук мотивдер жана образдар синтезделген. Биздин «Адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасы (окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)» деген темадагы изилдөөбүз өзбек мектептеринде кыргыз адабиятынан билим берип жаткан мугалимдерге методикалык жактан жол көрсөтүү, алардын сабагын жаңылоого жардам кылуу максатында иштелди.

Диссертацияда темага ылайык теориялык-методологиялык эмгектердин негизинде илимий изилдөөлөрдү жүргүзүп, сунуштарды иштеп чыгып, аларды тажрыйбадан өткөрүп, жалпы корутунду чыгардык.

Биринчи милдет окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, ааламдашуу доорундагы жомокторду окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо болгондуктан, бул сабак окутула баштаган 2000-жылдардан берки окуу программалары, окуу китептери, методикалык эмгектер тарыхый-эволюциялык аспектиден талдоого алынды. Адабий жомокторду өзбек мектептерде (класстарда) окутуу өзгөчөлүктөрү катары төмөнкүлөр белгиленди: биринчиден, бул предмет негизинен Кыргызстандын түштүк аймагында окутулгандыктан, ошол аймактык адамдардын этнографиялык, менталдык өзгөчөлүктөрүн, географиялык чөйрөнү эске алуу; экинчиден, бир эле чыгарманын оригиналы менен анын бул же тигил тилге (өзбекчеге, же кыргызчага) котормосун салыштырып үйрөнүү; үчүнчүдөн, кыргыз жана өзбек элинин турмуштук, маданий, этнографиялык жакындыктарын текстти талдоодо пайдалануу; төртүнчүдөн, өзбек адабиятчы-фольклористтеринин эмгектерин илимий булак катары үйрөнүү; бешинчиден, адабий жомоктор боюнча эки элдин искусство чыгармаларын көрүп, талкуулоо; алтынчыдан, адабий жомокторду бир тилден экинчи тилге которуу ишмердүүлүгүн жүргүзүү. Адабий жомокторду үйрөтүү процессинде өзбек окуучуларынын кыргыз тилин өздөштүрүүсү үчүн тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатууга өзгөчө маани бериши көрсөтүлдү. Азыркы ааламдашуу доорунда адабий жомоктор окуучулардын руханий жан дүйнөсүн тазартууга, байыркы кыргыздардын нравалык-этикалык баалуулуктары менен балдарды тарбиялоого кызмат кылат.

Экинчи милдет катары окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү, «адабий жомок», «инновациялык технологиялар менен үйрөтүү» түшүнүктөрүнө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү проблемалары коюлган. «Адабий жомок» түшүнүгүн аныктоодо Ю. М. Соколов,

Е. В. Померанцева, В. П. Аникин, М. Борбугулов ж.б. фольклористтердин аныктамаларына таянып, мындай жомоктордун элдик жомоктордон айырмачылыктары катары адабий жомоктордун автору болору, акын же жазуучунун индивидуалдуу чыгармачылык стили көрүнөрү, варианттуулук мүнөздүү эместиги, автордук оригиналы өзгөртүлбөшү белгиленди. «Иновациялык технологиялар менен үйрөтүү» түшүнүгүн тактоодо жана өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу технологиялары менен байланыштырууда диссертацияда И. Бекбоевдин, С. О. Байгазиевдин, К. Д. Добаевдин, А. Ж. Муратовдун, К. К. Акматовдун, Б. К. Оторбаевдин эмгектериндеги ойлор чагылдырылып, жаңычыл педагог Б. Исаковдун тажрыйбалары жыйынтыкталды.

Үчүнчү милдет адабий жомокторду өзбек тилинде окуган окуучуларга үйрөтүүнүн инновациялык технологияларын сунуш кылуу болгон. Ошол максатта адабий жомокторду өзбек тилдүү окуучуларга үйрөтүүнүн заманбап жаңычыл технологияларга негиздеп окутуунун усулдарын жана жолдорун иштеп чыктык, анын мисалы катары Т. Үмөталиевдин «Күч бирдикте», Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары», Ж.Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек», Ч. Айтматовдун «Бугу-Эне» адабий жомокторун Бенджамин Блумдун таксономиясынан келип чыккан «Блумдун ромашка гүлү», андагы жөнөкөй суроолор, тактоочу суроолор, багыттоочу суроолор, ойлонтучу суроолор, чаташтыруучу суроолор, чыгармачыл суроолор, баалоочу суроолор, «Байыркы жомок дүйнөсүнө саякат» технологиясы, топ менен иштөө, мекен таануу, география сабактары менен интеграциялоо, дискуссия, сөздүктү колдонуу, текстти бөлүктөргө бөлүп окуу, ютуб каналынан ушул чыгарманы окутуу боюнча мугалимдердин тажрыйбаларына таянып алардын сабактарынан фрагменттерди пайдалануу, текстти окуу жана айрым сөздөрдү, сөз айкаштарын түшүндүрүү, ассоциациялоо, текстти талкуулоо үчүн «акыл-эс чабуулу» ыкмасындагы суроолор жана тапшырмалар, «сынчыл ойлом», инсерт, эки бөлүктүү күндөлүк, каармандарды кайым айтыштыруу, таяныч схемалары менен сүйлөө, каармандарды салыштыруу үчүн аларды Венндин диаграммасына салуу, слайд жасоо, үзүндүлөрдү жаттоо, ролдоштуруу окуу, сахналаштыруу, «Чынжырча оюну», кластер, синквейн, долбоор, предметтерди интеграциялоо ж.б. технологиялар менен окутуунун жолдору, ыкмалары, жүрүшү чагылдырылды.

Төртүнчү милдет адабий жомокторду өзбек мектептеринде инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча сунуш кылынган технологияларды экспериментте текшерүү болгон. Бул милдетке ылайык адабий жомокторду өзбек мектептеринде (класстарында) окутуу боюнча биз сунуш кылган технологиялар эксперименталдык мектептерде атайын максатта сынактан өткөрүлдү, анын натыйжалары биз сунуштаган методика оптималдуу экендигин тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Азыркы учурда адабий жомокторду өзбек мектептериндеги кыргыз адабияты сабагында үйрөтүү ишмердүүлүгүн жаңы талаптарга ылайык инсандын руханий-адептик сапаттарын өнүктүрүүгө ыңгайлаштырып, этнопедагогикалык негизде толуктоо зарылдыгы күн тартибинде турат.

2. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде кыргыз жазуучуларынын адабий жомокторун окутууда окуучулардын тилдик, социалдык-коммуникативдик, крайтаануучулук, адабий-теориялык компетенттүүлүктөрүн биримдикте өнүктүрүп баруу керек.

3. Кыргыз адабиятында адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу аркылуу окуучулардын көркөм адабий чыгарма тууралуу түшүнүктөрүн арттырууга болот.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Абдибалиев, Э. А.** «Жомок» жана «Адабий жомок» түшүнүктөрүнүн теориялык анализи [Текст] / Э. А. Абдибалиев, Ж. Р. Шербаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – №9. – 282-286-бб. https://elibrary.ru/download/elibrary_48219389_82947518.pdf

2. **Абдибалиев, Э. А.** Башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметиндеги жомокторду окутуунун методологиялык-дидактикалык негиздери [Текст] / Э. А. Абдибалиев, Ж. Р. Шербаева // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – Часть 5. – 248-255-бб.

3. **Абдибалиев, Э. А.** Жомоктордун жанрдык табиятын жана окутуу проблемаларын изилдөөнүн тарыхы [Текст] / Э. А. Абдибалиев, Ж. Р. Шербаева // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – Часть 5. – 256-262-бб.

4. **Абдибалиев, Э. А.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду окутуунун теориялык жана практикалык жактан өзгөчөлүктөрү [Текст] / А. Ж. Муратов, Э. А. Абдибалиев // Окутуунун инновациялык технологиялары. – 2022. – №16. – 32-39-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50481255>

5. **Абдибалиев, Э. А.** Адабий жомоктун жанрдык өзгөчөлүктөрү [Текст] / А. Ж. Муратов, Э. А. Абдибалиев // Окутуунун инновациялык технологиялары. – 2022. – №16. – 19-26-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50481253>

6. **Абдибалиев, Э. А.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду үйрөтүү проблемасынын изилдениши [Текст] / Э. А.

Абдибалиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. – № 7. – 266-269-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50282932>

7. **Абдибалиев, Э. А.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду үйрөтүү проблемасынын изилдөөнүн методологиялык негиздери [Текст] / Э. А. Абдибалиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. – № 7. – 270-273-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50282933>

8. **Абдибалиев, Э. А.** Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде инновациялык технологиялар менен үйрөтүү [Текст] / Э. А. Абдибалиев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – 2022. – № 4. – 151-157-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50277621>

9. **Абдибалиев, Э. А.** Адабий жомокторду теориялык аспекттен изилдөөнүн тарыхы [Текст] / Э. А. Абдибалиев // Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2023. – №1(54). – 6-10-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=52079837>

10. **Абдибалиев, Э. А.** Азыркы учурда окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде адабий жомокторду окутуунун максаты, милдеттери жана негизги багыттары [Текст] / Э. А. Абдибалиев // Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2023. – №1(54). – 10-15-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=52079839>

11. **Абдибалиев, Э. А.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин окуучуларына адабий жомокторду окутууда окуган чыгармага пикир жазуу стратегиясынын ролу [Текст] / Э. А. Абдибалиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – №3. – 72-75-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54730745>

12. **Абдибалиев, Э. А.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабияты сабагын окутуунун айрым бир маселелери [Текст] / Э. А. Абдибалиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – №3. – 280-282-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54730792>

13. **Абдибалиев, Э. А.** Методика обучения кыргызской литературе [Текст] / Э. А. Абдибалиев, Г. Акишова, Э. Жумабаев // Проектирование. Опыт. Результат. – 2023. – №4. – С. 8-10.

14. **Абдибалиев, Э.А.** Кыргыз адабияты сабагында окуучуларды шыктандыруунун ыкмалары жана аңгемелерди окутууда этнопедагогиканын элементтерин пайдалануу [Текст] / К.К. Акматов, Ж.Ж. Заилова, Э. А. Абдибалиев, Э.Т. Жумабаев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – 2023. – №4. – 38-47-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59632457>

Абдибалиев Эмилбек Абдыбайтовичтин «Адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасы (окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин мисалында)» деген темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: адабий жомок, элдик жомок, инновациялык технологиялар, компетенттүүлүк, өзбек тилиндеги мектептер, окутуунун методдору, тексти талдоо, котормо.

Изилдөөнүн максаты: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен үйрөтүүнүн методикасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн объекти: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты предметинде адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутууну өркүндөтүүнүн жолдору, ыкмалары.

Изилдөөнүн методдору: теориялык адабияттарды талдоо; байкоо, анкеттөө, аңгемелешүү, тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ жана синтез, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуунун өзбек мектептерине ылайык ыкмалары, жолдору, каражаттары адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; адабий жомокторду окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде үйрөтүүнүн тарыхына обзор берилип, азыркы абалы, өзгөчөлүктөрү, проблеманын изилдениш тарыхы, ааламдашуу доорундагы жомокторду окутуунун максат-милдеттери атайын максатта талдоого алынды; адабий жомоктордун окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши көрсөтүлдү; адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; инновациялык технологиялар менен адабий жомокторду окутуунун методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлдү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты сабагында адабий жомокторду инновациялык технологиялар менен окутуу боюнча биздин сунуштар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт жана методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана атайын орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Абдибалиева Эмилбека Абдыбайтовича на тему: «Методика преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий (на примере школ с узбекским языком обучения)» 13.00.02 - теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

Ключевые слова: литературная сказка, народная сказка, инновационные технологии, компетентность, школы с узбекским языком обучения, методика обучения, анализ текста, перевод.

Цель исследования: разработать научно-теоретическую основу методики преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий на уроках кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения, провести апробацию результатов.

Объект исследования: процесс преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий на уроках кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения.

Предмет исследования: методы и приемы совершенствования преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий на уроках кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, наблюдение, анкетирование, беседа, опыт обучения, анализ и синтез, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования. Впервые разработаны методы, приемы, средства преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий для школ с узбекским языком обучения, обоснованные на последних достижениях в области литературоведения, педагогики, психологии; дан обзор истории преподавания литературных сказок в школах с узбекским языком обучения, рассмотрено и проанализировано современное состояние, особенности, история изучения проблемы, цели и задачи преподавания сказок в эпоху глобализации; показано, как представлены литературные сказки в образовательных программах и учебниках; обобщен опыт методистов и учителей по преподаванию литературных сказок с применением инновационных технологий; проведена апробация методов преподавания литературных сказок с применением инновационных технологий.

Практическая значимость исследования. Данное исследование способствует совершенствованию уроков учителей, улучшению содержания учебных программ, методических руководств, учебников методистов, оказывает содействие преподавателям ВУЗов и СПУЗов в руководстве над написанием курсовых, дипломных и магистерских работ.

SUMMARY

of the dissertation work on the theme “Methods of teaching literary fairy-tales using innovative technologies (in the example of schools taught in the Uzbek language” by Abdibaliev Emilbek to get the academic degree of Candidate of Pedagogical Sciences on the specialty 13.00.02-Theory and methods of teaching and upbringing (Kyrgyz literature)

Key words: literary fairy-tales, folk tales, innovative technologies, competence, schools taught in the Uzbek language, teaching methods, text analysis, translation.

The aim of the research: to work out scientifically and theoretically the methods of teaching literary fairy-tales taken in the subject on the Kyrgyz literature at schools taught in the Uzbek language and to do a test through an experiment.

The object of the research: the process of teaching literary fairy-tales in the subject on the Kyrgyz literature using innovative technologies at schools taught in the Uzbek language.

The subject of the research: developing ways and methods of teaching literary fairy-tales using innovative technologies in the subject on the Kyrgyz literature at schools taught in the Uzbek language.

Methods of the research: theoretical and methodological analysis; observation, questionnaire, testing, interviews, learning experience, analysis and synthesis, pedagogical experiment.

Scientific novelty of the research. Techniques, methods and means of teaching fairy tales using innovative technologies at schools taught in the Uzbek language are first developed on the basis of the latest achievements of literary learning, pedagogy, psychology: the review of teaching fairy tales at schools taught in the Uzbek language, its current state, features, history of research, the purposes and tasks of teaching fairy-tales in the era of globalization are analyzed; fairy tales are presented according to the primary school curricula and textbooks; the experiences of methodologists and teachers in teaching fairy tales using innovative technologies are analyzed; the method of teaching fairy tales using innovative technologies has been tested in pedagogical practice.

The practical significance of the research. Our suggestions on teaching literary fairy-tales in the subject on the Kyrgyz literature using innovative technologies at schools taught in the Uzbek language contribute to the improvement of the teachers’ lessons; methodologists can use them to improve the curriculum, textbooks and methodical manuals and high institute and college teachers supervise the course, qualification and master’s works.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 п. л.
Офсеттик кагаз. Нускасы 50 даана.
“Софбасмасы” ЖК да басылып чыкты
720020, Бишкек шаары, Ахунбаев көчөсү, 92.